

TARMIŲ MEDŽIAGOS RINKIMAS LIETUVIŲ KALBOS ATLASUI

E. GRINAVECKIENĖ

Mūsų respublikoje nuo 1951 metų kasmet plačiu mastu vykdomas lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas, tarminės medžiagos rinkimas rengiamam lietuvių kalbos atlasui. Tam reikalui Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto buvo parengta ir 1951 metais išleista „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa“¹. 1954 m. buvo parengta ir išleista ir „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija“², duodanti konkrečius metodinius nurodymus, kaip tą ar kitą tarminę ypatybę iš tarmės atstovų išklausti, kaip ją užrašyti, kaip surinktą medžiagą tvarkyti ir pan. Kad tarminės medžiagos rinkimo darbas būtų planingiau ir sistemingiau vykdomas, visa Lietuvos TSR teritorija buvo padalinta į daugiau kaip 700 gyvenamųjų punktų, vienas nuo kito atitolusių maždaug per 10–12 km. Tokių gyvenamųjų punktų tarmė ir yra tiriamą. Dabar tokių tirtinų punktų jau yra kiek daugiau, nes ekspedicijų ar individualių tyrinėjimų metu paaiškėjo, kad, atsižvelgiant į istorinę kalbos ir tarmių raidą, reikia punktų skaičių padidinti tose vietose, kur eina tarmių ribos, kur susikerta kelių skirtingų tarmių ypatybės. Reikia dar pasakyti, kad rengiamam lietuvių kalbos atlasui tarminė medžiaga buvo ir tebėra renkama ir iš Baltarusijos TSR vakariniuose rajonuose (Gardino, Rodūnios, Jūrotiškių, Varanavo, Astravo, Zietelos, Vydžių ir Breslaujos) esančių izoliuotų lietuviškų kaimų.

Į tarminės medžiagos rinkimo darbą iš pat pirmųjų dienų (1951 m.) įsitraukė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriaus darbuotojai, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto ir Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Lietuvių kalbos katedrų dėstytojai ir studentai. Pastaruoju metu į tarminės medžiagos rinkimo darbą aktyviai įsijungė ir Šiaulių pedagoginio instituto Lietuvių kalbos katedros dėstytojų ir studentų kolektyvas, o taip pat kai kurie respublikos mokytojai lituanistai.

Dialektologinės medžiagos rinkimo pradžioje visų pirma buvo kreipiamas dėmesys į tas lietuvių kalbos tarmes, kurios sudarė lietuvių literatūrinės kalbos pagrindą, į pietinių vakarų aukštaičių (kapsų ir zanavykų) ir kitas Pietų Lietuvos tarmes. Per pirmuosius tris medžiagos rinkimo metus (1951–1953), galima sakyti,

¹Zr. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius, 1951, II leid., 1956.

²Zr. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius, 1954, II leid., 1957.

buvo ištirtas visas Pietų Lietuvos tarmių plotas (tame tarpe dalis viduriečių ir dzūkų tarmių). Nuo 1954 m. pradėtos tyrinėti rytų aukštaičių tarmės, nuo 1957 m. tiriami vidurio aukštaičiai ir 1958 m. prieita prie pačių sunkiausių lietuvių kalbos tarmių — žemaičių tyrinėjimo. Reikia paminėti, kad vien tik per 1959 metus tarminė medžiaga lietuvių kalbos atlasui surinkta iš 85 gyvenamųjų punktų. Iki šiol iš viso jau yra ištirta daugiau kaip 500 gyvenamųjų punktų tarmė. Tarminės medžiagos rinkimo darbas numatomas baigti apie 1963 m.

Kaip vykdomas lietuvių kalbos tarminės medžiagos rinkimo darbas, aki-vaizdžiausiai rodo 1959 m. surinktoji tarminė medžiaga. Ją čia bendrais bruožais ir paanalizuosime.

Lietuvių kalbos ir literatūros instituto dialektologai 1959 metais surengė tris mokslines ekspedicijas, kuriose iš viso dalyvavo 20 žmonių ir ištyrė 40 gyvenamųjų punktų tarmę. (Metiniu planu buvo numatyta ištirti 30 punktų.)

Pirmoji ekspedicija vyko vakarų Baltarusijos TSR izoliuotose lietuviškose salose — Jūrėtiškių (dabar Yvijos), Varanavo, Ródūnios ir Gařdino rajonuose. Šioje ekspedicijoje ištirta 7 gyvenamųjų punktų tarmė. Ekspedicijos metu buvo surinkta daug vertingos ir iki šiol mažai žinomos ar girdėtos tarminės medžiagos; surinkta ir tokių duomenų, kurie leidžia praplėsti Lietuvos TSR teritorijoje sutinkamų tarminių ypatybių plotą ir ribas, užrašyta daug naujų, vietos koloritą atspindinčių žodžių ir jų formų, daug gražių sustabarėjusių pasakymų ir senų frazeologinių junginių, nemažą pluoštą tautosakos, ypač raudų, užkalbėjimų, surinkta apie 500 šio krašto vietovardžių ir kitos vertingos medžiagos. (Keletas šio krašto užrašytų tautosakos dalykelių straipsnio gale pateikiami kaip tarminiai pavyzdžiai, žr. 199–204 psl.).

Antai, Kargaudų (Ródūnios raj., tyrė V. Vitkauskas), Ramaškonių (Varanavo raj., tyrė J. Šukys), Azierkų (Gardino raj., tyrė A. Vidugiris) apylinkėse surinkti tarminiai duomenys rodo, kad čia vyksta lk dvibalsių *ie*, *uo* vienabalsėjimas, virtimas *y*, *ū*, pvz.: *dynā*³ (diena), *nýkas* (niekas), *kūdēlis* (kuodelis), *šlūēle* (šluotelė), *gydót* (dainuoti), *spytyš* (spiečius), *klūnas* (kluonas).

³Tarminiai pavyzdžiai straipsnyje rašomi lk rašmenimis, kur jų tarimas sutampa su lk, tačiau skirtingi nuo lk garsų tarimo dalykai žymimi. Sakysim, Baltarusijos TSR izoliuotų lietuvių kalbos salų pavyzdžiuose sutinkami *e*, *ə*, *u* garsai. Jie yra tariami po kietųjų priebalsių (dėl to ir l kietumas šiuo atveju nežymimas) ir atliepia šiuos lk garsus: *e* — *ē* (*norėj* ~ norėjo); *ə* — *e* (*regėj* ~ regėjo), *u* — *i*, *į*, *y*, *ę* (*sūrbis* ~ sūris, *žūdž* ~ žydi, *rūtas* ~ rytas, *pirkēlu* ~ pirkėlę). Žemaičių tarmių pavyzdžiuose sutinkami paplatėję *ę*, *q* garsai. Jie tariami vietoj lk *i*, *u* trumpųjų balsių ir su jais sudarytų dvigarsių (*kēš* ~ kiša, *bēva* ~ būvo), o taip pat žodžio gale vietoj lk nekirčiuotų *e*, *ė*, *io*, *ę* (*sākę* ~ sākė, *lāukē* ~ laukė, *brōlē* ~ brólio). *ę*, *q* balsiai visada trumpi. Vidurio Lietuvos tarmių pavyzdžiuose vartojami skirtingi nuo lk *e*, *o* balsiai, sutinkami nekirčiuotame žodžio gale vietoj *ai*, *au* dvibalsių (*vaīke* ~ vaikai, *sāko* ~ sakaū). Šių tarmių nekirčiuotame žodžio gale balsis *ė* tariamas vietoj lk *iai*, *ei* dvibalsių ir *ę* balsio (*kviēčē* ~ kviečiai, *sākē* ~ sakei, *kātē* ~ kātė). Balsis *o* tariamas tarmės žodžių gale vietoj lk *q* (*vaīko* ~ vaiką). Vietoj lk trumpojo *a* uždaramame žodžio gale čia tariamas kiek redukuotas su *u* atspalviu *a* (*vaīkas* ~ vaikas). Skirtingas nuo lk atskirų priebalsių ar priebalsių grupių minkštumas visada žymimas. Į lk garsai netransponuojami.

Kirčiuoto garso ilgumą rodo, paprastai, atitinkamos priegaidės ženklai: balsiai su tvirtaprade, tvirtagale ir laužtine priegaide visada ilgi, su vidurine — pusilgiai. Vidurinės priegaidės ženklas, be to, dedamas ir ant ilgų balsių tais atvejais, kai priegaidės neskiriamos. Garso ilgumą šiuo atveju rodo įprastas lk ilgumo žymėjimas (brūkšny, nosinės ženklas). Visai taip pat žymimi ir ilgi nekirčiuoti garsai. Nekerčiuoto garso pusilgumą rodo taškas garso šone žemai. Kai žodyje yra keli kirčiai, pagrindinis iš jų yra pirmasis.

Pelesos (Rodūnios raj., tyrė D. Gargasaitė) ir Azierkų punktų medžiaga konstatuoja įdomų šių tarmių priebalsių *t, d* vartimą į *g, k* prieš *e, é* balsius, pvz.: *vāngenio* (vandenio), *kēvas* (tėvas), *kekės* (tekės), *sūgegė* (sudegė).

Tiriamąjo ploto medžiaga konstatuoja, kad vns. vt. ir būtojo kartinio laiko III-iojo asm. formos žodžio gale prieš *j* ar *v* nukrinta lk balsiai *e, é, o*, pvz.: *ažvaciōj* (užpakalyje), *gerklēj* (gerklėje), *ažnorej* (panorėjo), *atāj* (atėjo), *atpiōv* (atpiovė), *spiōu* (spiovė), *insispirdzinēj* (priešinosi). Šis reiškinys dažniausiai pastebimas tuo atveju, kai *j, v* eina prieš skiemenį su ilgaisiais balsiais ar dvibalsiais.

Lazūnų apylinkėse (Jūrotiškių raj., tyrė E. Grinaveckienė) užfiksuotos tokios daiktavardžių priebalsinio kamieno vienaskaitos vardininko formos, kaip *muōj* (motina), *žmuōj* (žmogus); senos įvardžiutinių būdvardžių, o taip pat įdomios įvardžiutinių daiktavardžių formos, kaip *jaunāmpjamp mūzbikos žaidžia* (pas jaunąjį armoniką groja), *ažēñ tu radnuāmpjamp susiedėliump* (užėik tu pas tikruosius kaimynėlius), *martēlesis andarēkas* (martelės sijas), *žmogaūskasai dārbas* (žmogaus darbas), *arganistasai* (vargonininkas) ir pan.; sutinkamos dviejopos asmeninių ir sangražinių įvardžių vienaskaitos įnagininko formos *maimi* ir *maimiñ* (manimi), *taimi* ir *taimiñ* (tavimi), *saimi* ir *saimiñ* (savimi); konstatuotas senųjų postpozicinių vietininkų vartojimas ir jų formų įvairumas: *klāusk tāmp kitāmp* (klausk to kito žmogaus), *tvtp* (pas tave), *vaikiēp* (pas vaiką, vaiko), *peliuñp* (pas peles), *dūrump* (prie durų), *manēp* (prie manęs); *vaftuosai* (vartuose), *apivaraitēsbij* (su apyvaraitėmis, su virvelėmis), *jāujosbj* (jaujose), *dzwijosi momosti* (dviejų mamų, pas dvi mamas) ir pan.; lyties būlo vartojimas vietoj lk būdavo: *būlo, ānas āteima manāp momāp* (būdavo, jis ateina pas mano mamą); senovinio galūninio kirčiavimo liekanų veiksmažodžiuose buvimas: *stosis* (bus, atsiras), *stojōs* (pasidarė), *stojomēs* (atsistojome), *vijōs* (vijosi), *radōs* (atsirado). Lazūnų, o taip pat ir kai kuriuose kituose tirtuose punktuose (Kargauduose, Pelesoje) yra vartojama nekaitoma ir sustabarėjusi veikiamosios rūšies dalyvių būtojo kartinio laiko forma, pvz.: *bernūkas susnebūvī* (vaikinas išvargęs), *mergutdītē ažmigi* (mergaitė užmigusi), *anā numirī* (ji mirusi), *vaikas apsišūcinī* (vaikas nusiplikinęs), *šuvā predī* (šuo priėdęs), *aš atājī* (aš atėjęs), *brigadiērus apšīrdī* (brigadierius supykęs) ir pan. Ar tik ši dabar iš pirmo žvilgsnio atrodanti daugiskaitos vardininko forma nėra abiem giminėms ir abiem skaičiams apibendrinta senoji bevardės giminės forma, jau kitose lietuvių kalbos tarmėse neužtinkama? Daugiskaitos įnagininkui reikšti šiose tarmėse yra vartojama, greičiausiai, senoji dviskaitos forma, pvz.: Lazūnuose, Kargauduose ir Pelesoje su galūne *-mi*: *akimi* (akimis), *dūrimi* (durimis), *nōsimi* (nosimis, šnervėmis), *lāpēmi* (lapėmis), *rañkomi* (rankomis); Bieliūnuose (apie Nočią, Rodūnios raj., tyrė A. Jonaitytė) — su galūne *-ma*: *žmonīma* (žmonėmis), *šunīma* (šunimis), *rañkoma* (rankomis); Ramaškonyse — su galūne — *mu*: *avimū* (avimis), *piemenimū* (piemenimis), *šunimū* (šunimis).

Esamojo laiko veikiamosios rūšies dalyviai čia sutinkami retai. Pasitaiko (Lazūnų punktas), kad jų funkcijas eina pusdalyvis, pvz.: *pamātē žmōgū sēdēdamū* (pamatė sėdintį žmogų), *daūg eidamū žmoniū* (daug einančių žmonių), *rado ārkli ēsdamū* (rado ėdantį arkli), *pāmečiaū vālgydamū* (palikau valgantį), *rōgējau anū sēdamū* (mačiau jį sėjantį) ir pan.

Šiose tarmėse sutinkama ir daug skirtingų nuo literatūrinės kalbos prieveiks-

mių, pvz.: *taduškai* (tada), *šijaškai* (šen), *tijaškai* (ten), *dabaškai* (dabar), *daškai* (dabar), *ingi kėtverelia* (į keturias dalis) ir d. kt.

Daugumas veiksmazodžių su priesaga *-(d)inėti* šiose tarmėse, skirtingai nuo lk, dažniausiai neturi veiksmo kartojimo reikšmės, pvz.: (Lazūnai) *išeidzinėja senas žilas dziėdas* (išeina senas žilas senis), *ānas jau davydzinėja manė* (jis mane jau pasiveja), *atneždžinėk daškai savūs grašūs* (atnešk dabar savo pinigų); (Pelesa) *išdarindzinėja ravėlį dėl sāmanų* (dirba griovelį samanoms); (Ramaškonys) *jau pritemdinėja* (jau temsta) ir kt.

Apie Lazūnus sutinkamas senasis prielinksnis *pie*. Čia jis vartojamas su galininku vietoj lk prielinksnio *prie* su kilmininku, pvz.: *anā stōu pie krāštų* (ji stovi prie krašto), *mēs gyvėnam pie mēdzių* (mes gyvename prie miško). Prielinksnis *pie* čia yra vartojamas ir *apie* vietoje, pvz.: *pie manį nepamiřš* (nepamiršk apie mane), *kų sākė pie ōbelas* (ką sakė apie obelis). Krypčiai reikšti po traukos veiksmazodžių (*eiti, grįžti, siųsti...*), skirtingai nuo lk, čia visada vartojamas senasis kilmininkas be prielinksnio, pvz.: *eik manīs* (eik pas mane), *ānas negrižo jōs* (jis negrižo pas ją), *nuvėj bernūkas dēdēs* (nuėjo berniukas pas dėdę), *aciuntė jaunikį dukteriēs* (atsiuntė jaunikį pas dukterį) ir pan.

Tirtosiose tarmėse yra ir daugleksikos skirtybių nuo lk, daug senų lietuviškų žodžių, gražių frazeologinių junginių, kurie kitose lietuvių kalbos tarmėse dažniausiai neužtinkami, pvz.: (Lazūnai) *mēdziās* (miškas), *mēdziaga* (medis), *lāpė, laputaitė* (voveruška), *sprundagalvis, stumbagalvis* (kūjagalvis), *lākštas* (medžio lapas), *plūksna* (svogūno laiškas), *grūscis* (bulvinė košė), *kūsnis* (truputis), *kriūsc* (graužti), *nuplūkc* (nuplaukti), *vientara* (vis tiek), *sekmė* (pasaka), *prīmtūvės* (dovanos), *nusmainyce* (pasikeisti), *apsikėpce* (nuplikti), *degūs, degunci* (karštas, -à), *insivilgyce* (sušlapti), *skraidyce* (lakstyti, bėgti), *riņkce* (imti, vesti), *kienās dārbas* (kieno darbas), *vīenas vienōp neūtarija* (vienas su kitu nesikalba), *ant pirmojo slobiņkscio pasakiau* (visų pirma pasakiau) ir kt.; (Kargaudai) *sekēc* (galėti: jūms dār sekėjo pamiegóc), *piktāuc* (pykti: *piktājuja vaikas, kād žindōs niēko nērā*), *rēkia, kaip inskēltas* (verkia, kaip patrakęs, garsiai), *pjovacis* (piovimas, dūrimas, dieglys), *apsegtūvas* (drabužiai), *plōnas, kaip musōžarnis*; (Ramaškonys) *dudént* (kalbėti), *tarpūpėdzis* (klojimo šalinė), *draugē* (šeimyna), *pāisy* (žiūrėti: *pāisau per lāngų*), *raudōnis* (raudonviršis), *grýnas* (nuogas), *kramty* (diliginti: *dilgýnė kraūtos*); (Pelesa) *žmogūs* (vyras: *anyta žmogauīs motkā*), *kođē* (kubilas), *kėltuva* (raguotis, karvė), *dievāicis* (mėnuo ir mėnulis: *kīek aždārbiuji ant dievāicio; ažu dievāicio mīre*), *nastraī* (žiomenys, burna: *nastraī, mažī, šaukštas dzidziūlis*), *iņgelis* (spragilo pasaitas), *žolýnas* (gėlė), *stacinýs* (mandulys, guba), *straublýs* (vaivorykštė), *pliuskūoja, kaip botāgas per vāndemī* (niekus tauškia), *neva-rýta nuvėj, neprāšýta testa pareīn, sūkti nōsī* (pykti) ir d. kt.

Pirmosios dialektologinės ekspedicijos surinktoji tarminė medžiaga yra moksliskai apibendrinta, ir vienas kitas iš jos parašytas darbas parengtas spaudai.

Antroji dialektologinė ekspedicija vyko pietvakarių žemaičių — Priekulės, Šilutės, Pagėgių ir Klaipėdos rajonuose. Čia ištirta 9 gyvenamųjų punktų tarmė. Tyrinėjimo metu rasta nemaža, galima sakyti, naujos vertingos tarminės medžiagos. Sakysime, Klaipėdos rajone apie Plikius (tyrė D. Gargasaitė) rastas įdomus vokalizmo reiškiny — dvibalsio *ai* žodžio gale visais atvejais virtimas dvibalsiu *uo* (žr. šiame leidinyje D. Gargasaitės straipsnį „Plikių tarmės žodžio galo

dvibalsis -ai“). Ekspedicijos metu šiuo reiškiniu buvo susidomėta ir plačiau. Mėginta papildomai ieškoti jo paplitimo ribų. Preliminariniais duomenimis nustatytas toks šio reiškinio paplitimo trikampis: Plikiai — Kalotė — Dovilai. V. Fenclau, tyrinėjęs šio krašto vietovardžius ir mėginęs duoti bendriausias šio krašto tarmių ypatybes, nustatė ir atskirų ypatybių paplitimo ribas, kurių daugeliu atvejų dabartiniai tarmių duomenys nepatvirtino⁴. Taigi, šioje ekspedicijoje patikslinta ir V. Fenclau nustatyta žemaičių priekuliškių riba su klaipėdiškiais ir šilutiškiais. Priekuliškiams tenka ir dalis V. Fenclau šilutiškiams ir klaipėdiškiams priskirto tarmių ploto. Sutikslintas taip pat vietovardžių kirčiavimas ir rašyba.

Antai, Priekulės apylinkių vietovardžius *Gruṁbliai, Kántvonai, Deřcekliai, Drèverna, Prōtnešiai, Kùkora* V. Fenclau kirčiuoja galūnėje ir laiko galūninio kirčiavimo žodžiais, o mūsų jie užfiksuoti su kirčiu šaknyje ir šiandien yra tariaimi: *Grūmblė, Kántvóná, Deřceklė* ar *Dėceklė, Drèverna, Prōtnešė, Kùkórá* ir pan. Vietovardis *Dreiziāi* mūsų konstatuotas kaip ketvirtosios kirčiuotės (naudininko ir galininko linksnyje kirtis žodžio gale): *Dreĩžė, Dreiziāms, Dreĩžiūs*, o V. Fenclau, mūsų nuomone, neteisingai jį laiko antrosios kirčiuotės (naudininko linksnyje kirtis šaknyje, galininko — galūnėje) ir pan.

Ekspedicijos metu naujai nustatyta, kad balsis *e* vienas ir junginyje su *l, m, n, r*, eidamas prieš minkštą priebalsį, priekuliškių tarmėje (tyrė E. Grinaveckienė) susiaurėja ir tariamasis maždaug kaip literatūrinės kalbos *ė*, pvz.: *kėřšys* (keršys), *pėmpė* (pempė), *gėrì* (geri), *dėvė* (davė), *nėšì* (nešti), *vėřpì* (verpti), bet: *kėřšts* (kerštas), *pėņkts* (penktas), *gėrs* (geras), *dėvus* (davusi), *nėš*, *vėřpām* (verpiame) ir d. kt. Balsio *e* pasiaurėjimas ar paplatėjimas, priklausantis nuo po jo einančio priebalsio, charakteringas daugeliui lietuvių kalbos tarmių, o taip pat ir mūsų šiaurinių kaimynų latvių lk. Priekuliškių tarmėje konstatuotas šis faktas žymiu mastu papildė įdomaus reiškinių paplitimo plotą.

Šalia to, visame tirtajame plote konstatuota gyva ir plačiai vartojama vardažodžių, įvardžių ir veiksmažodžių dviskaita, pvz.: *anòdò pačiùdò tūr isimaiñi* (anie abu patys turi išsimaitinti), *abòdò lygiu bòva* (abu lygūs buvo), *dvi dañti nū dákta isimušė* (du dantis šalia vienas kito išsimušė), *dvi mergiki abidi vėnòki* (dvi mergaitės, abi vienokios), *du sūnu žòvusi* (du žuvę sūnūs), *mòdò pačiùdò nabòvova susiòščiūsiu* (mudu patys nebuvome pažįstami, susipažinę), *ar nesusipýksetáu jòdò* (ar judu nesusipyksite), *su dòm vežėmom* (su dviem vežimais) ir pan. Dviskaita, kaip žinome, kitoms lietuvių kalbos tarmėms ir pačiai lk yra nebūdinga ir nykstanti ar visai išnykusi.

Čia taip pat konstatuotas ir dviejų sangrąžos dalelyčių priešdėlėtų veiksmažodžių formose buvimas, pvz.: *rėk nūsilėstis* (reikia nusileisti), *nenūsitėpkis* (nenusitepk), *įsiliptis* (įsilipti), *isilākos* (išsilaiko), *isisūkòs* (išsisuko) ir pan. Dabar turimais duomenimis, išskyrus žemaičius, beveik niekur plačiau nebesutinkama veiksmažodžių su dviem sangrąžos dalelytėmis.

Šilutės rajone apie Rusnę ir Šyškrantę (tyrė L. Surgailaitė) pirmą kartą konstatuotas galūninio senojo dvigarsio *en* (kuris dabar lk yra išvirtęs į *ę*) dalyviuose išvirtimas *ei* dvibalsiu, pvz.: *buvėi* (buve), *pardāvėi* (pardavė), *priėjėi* (priėję),

⁴ Žr. W. Fenzlau, Die deutschen Formen der Litauischen Orts — und Personennamen des Memelgebiets“, 12, Halle, 1936.

šokėi (šokę) ir kt. Šis naujas kalbos faktas įdomus tuo, kad iki šiol iš tarmių tebuvo žinomas tik senųjų *an*, *en* (lk *a*, *e*,) virtimas į *ai*, *ei*, kai jie yra kirčiuoti ir turi tvirtapradę priegaidę, pavyzdžiui, *sprėisti* (spręsti), *kąsnis* (kąsnis), tačiau dabartinių tyrinėjimų duomenys aiškiai rodo, kad ir **senasis žodžio galo nekirčiuotas** (mano pabraukta — E.G.) *en* gali išvirsti dvibalsiu *ei*. Įdomu taip pat ir tai, kad rinktoje iš šio krašto medžiagoje yra užrašyta pavyzdžių, kur į *ei* yra išvirtęs ir senasis tvirtagalis *en* (lk *ē*). Apie Priekulę, pavyzdžiui, sakoma *lėišas* (lėšis, toks žirnis: *dāuk lēišu bōva i rūgiūs*), *skēisk* (skęsk) ir kt. Šis faktas pasitarnaus kai kurių mūsų kalbos žodžių ir jų formų kilmei išaiškinti.

Skirtingai nuo kai kurių kitų lietuvių kalbos tarmių ir lk, šių tarmių įvardžiuotiniai būdvardžiai yra sudaromi dvejopu būdu, pvz.: *lēsāsīs*⁵ ir *lēsāīs* (liesasis), *jāunāsīs* ir *jāunāīs* (jaunasis), *māžāsīs* ir *māžāīs* (mažasis), *gērāsīs* ir *gērāīs* (gerasis). Galimas daiktas, kad pirmosios (*gērāsīs*...) formos galėtų būti sudarytos lk, o antrosios (*gērāīs*..., jos tarmėje retesnės) latvių kalbos pavyzdžiu. Tačiau šiam manymui, man rodosi, lyg ir prieštarautų lk pavyzdžiu formų *gērāsīs*... daryba, nes šių tarmių priesagos *a*, ir neturėdamas pagrindinio kirčio, yra tariamas ilgai (būdamas ilgas, jis gauna šalutinį-nukeltinį kirtį), o lk jis yra kirčiuotas ir tariamas trumpai. Šios formos *a* balsis ilgai tariamas ir visose kitose žemaičių tarmėse, o jo ilgumo kilmė iki šiol nėra aiški ir išspręsta. Galimas daiktas, kad dvejopas įvardžiuotinių formų vartojimas mūsų tirtame plote įneš daugiau šviesos ir padės geriau ir teisingiau išaiškinti visų žemaičių tarmių įvardžiuotinių formų darybos įvairavimus.

Apie Priekulę pasitaikė užrašyti ir keletą kitų įdomios darybos būdvardžių, pvz.: *apatējis* — *apatējis krāsts j̄r nūbrūkis* (nusišėręs), *rēk nūdažj̄i*; *kraštējis* — *kraštējē kōrē pilnī mēdāus j̄r*; *pačiūjis* — *nū pačiūju ižgerdāu pēkta žōdi*; *vidurējis* — *vidurējis rēms yr išvīrtis*; *viršutējis* — *viršutējē lentgna*; *viršūjysis* — *viršūjiosis dānīs iškērēta* (viršutiniai dantys iškrito) ir kt.

Kaip iš pavyzdžių matyti, šie būdvardžiai turi išskiriamąją daikto ypatybę. Vadinasi, savo reikšme jie yra priartėję prie įvardžiuotinių būdvardžių⁶ ar būdvardžių su priesaga *-inis*⁷. Yra nuomonė, kad tokie būdvardžiai galėtų būti atsiradę iš daiktavardžio linksnio lyčių ir įvardžio *jis*, *ji*⁸.

Tiriamajame plote konstatuotas ir visiškas *ia-* ir *i-* kamienių veiksmažodžių perėjimas į *a-* kamieną, pvz.: *āudām* (audžiamė), *keītū* (kenčiu), *mglām* (mylime), *pēr* (peri), *šērat* (šeriate), *gēram* (geriame) ir pan.

Iš įdomesnių žodžių darybos atvejų paminėtina priesaga *-ininkas*, šiose tarmėse labai dažnai sutinkama. Ji žymi nuolatinį užsiėmimą turinčius asmenis, charakterizuoja veikėjus pagal jų kilmės ir gyvenamą vietą, pagal jų užsiėmimą, pvz.: *lāukininks* (valstietis, kolūkietis), *kōpininks* (žvejys, kopų gyventojas), *žvējininks* (žvejys), *žēmininks* (valstietis), *kūrmininks* (kuris gaudydavo kurmius), *lētūvininks* (klaipėdiškis), *vētininks* (Ventės gyventojas), *kēmininks* (kaimo gy-

⁵ Priesagos *a* turi šalutinį nukeltinį kirtį, nes jis čia yra tariamas ilgai.

⁶ Plg. A. Valeckienė, Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas, žr. Literatūra ir kalba, 2, 175, Vilnius, 1957.

⁷ Plg. Ten pat, 260.

⁸ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai, 11–12, Vilnius, 1957.

ventojas), *butėlninks* (turintis mažą namelį), *susirinkimininks* (kunigo pareigas atliekantis asmuo), *išimtininks* (senelis, kuris gyveno iš išimtinės) ir pan.

Įdomu paminėti dar ir tai, kad apie Priekulę ir Grobštus žmonoms vadinti pagal vyrų vardus yra vartojama iš vyro vardo padaryta įvardžiuotinė moteriškos giminės daiktavardžio forma, pvz.: *Kristupoji* (Kristupo žmona), *Anskioji* (Anskio žmona), *Martynojoji* (Martyno žmona), *Mikioji* (Mikio pati), *Jūrioji* (Jurgio žmona), *Ėndrikioji* (Andriejaus žmona), *Krizioji* (Krizo žmona) ir kt.

Iš sintaksės ypatybių paminėtinas neiginio galininko vartojimas, pvz.: *nebeatrāda tān vāika* (neatrado to vaiko), *žiaurōma nerōdžiāu karēvis būdāms* (žiaurumo nerodžiau kareivis būdamas), *šoferi dā nemačiāu* (šoferio dar nemačiau), *juk mes arklēna nevālgōm* (juk mes arklienos nevalgome), *aš nenorējāu tēvi trīkdyti* (aš nenorėjau tavęs trukdyti) ir pan.; prielinksnio ir priešdėlio *py* vartojimas vietoj *lk prie*, pvz.: *py tvōrōs* (prie tvoros), *py vāika* (prie vaiko), *py mānēs* (prie manės), *pygalvēlis* (pagalvēlis), *pjgūls* (nakvynė), *pjbutis* (priebutis).

Šios ekspedicijos metu buvo surinkta daugiau kaip 200 vietovardžių. Tai labai svarbu, turint galvoje tą faktą, kad šio krašto vietų pavadinimai iki šiol iš viso nebuvo sistemingai renkami. Pasitaikė taip pat užrašyti apie 20 senų liaudies dainų su melodijomis. (Melodijas užrašė Priekulės kultūros namų darbuotojas A. Jovaiša.)

Trečioji Lietuvių kalbos ir literatūros instituto dialektologinė ekspedicija buvo pagrindinai sukoncentruota šiaurės ir vidurio Lietuvos TSR tarmėse — Panevėžio, Pakruojo, Šeduvos, Ramygalos ir Kėdainių rajonuose. Be to, buvo tiriamos ir atskirų ekspedicijos dalyvių gimtosios ar joms artimos tarmės. Ekspedicijos metu ištirta 24 gyvenamųjų punktų tarmė, jų tarpe 16 gimtųjų tarmių.

Reikia paminėti, kad šioje ekspedicijoje be Lietuvių kalbos ir literatūros instituto dialektologų dalyvavo du respublikos aukštųjų mokyklų dėstytojai ir penki respublikos mokytojai.

Ekspedicijos metu buvo surinkta gausios medžiagos, patikslinančios pantininkų ir pontininkų tarmių plotą. Šio krašto surinktoji tarminė medžiaga rodo, kad dabartiniu metu pantininkams priklauso ir Smilgiai, o taip pat ir apylinkės apie Klovainius. Be to, pagal skirtingą *lk* tvirtagalių dvigarsių *am*, *an* ištariamą (vienur jie verčiami į *om*, *on*: *pakroñitē* (pakramtė), *koñps* (kampas), kitur — *um*, *un* : *ruñk(a)* (ranka), *kuñps* (kampas) ir pati pantininkų patarmė naujai suskirstyta į dvi šnektas. Pantininkų patarmėje apie Surviliškį, Truskavą, Ramygala, Ėriškes konstatuota taip pat, kad nekirčiuoti tvirtapradžiai *am*, *an* dvigarsiai išlieka sveiki: *brangūmas*, *pūsamžis*, o tvirtagaliai — išvirsta *um*, *un*: *unksiñvzs* (ankstyvas), *atkumñys* (atkampys, užkampis) ir pan. Ekspedicijos metu surinkta daug naujos medžiagos apie kirčio atitraukimą, galūnių trumpėjimą, įvairius tiriamųjų tarmių vokalizmo svyravimus ir pan., surinkta daugiau kaip 600 vietovardžių, nemaža žodžių žodynui, tautosakos.

Gimtųjų tarmių aprašuose, esančiuose už tiriamojo ploto ribos, ekspedicijos metu surinkta daug vertingos, kartografavimui svarbios ir naujos tarminės medžiagos. Sakysim, Kalnalio tarmės (Salantų raj., tyrė mokyt. P. Kniūkšta) apraše yra ne tik iškeltos tam kraštui būdingos kalbos ypatybės, bet ir mėgintos

nustatyti kai kurių, tik šiai tarmei charakteringų, ypatybių paplitimo ribos, surinkta daugiau kaip 300 vietų vardų, naujai iškelta, kad nekirčiuotoje esamojo laiko veikiamosios rūšies dalyvių galūnėje lik balsį *q* atliepia tarmiškasis *o*, pvz.: *rāšos* (rašas), *žėnos* (žinas), o kirčiuotoje — dvibalsis *ou*, pvz.: *kėrtous* (kertas), *bėgous* (bėgas); sintaksės skyriuje iškeltas įdomus ir neįprastas reiškinys — prielinksnių *ant*, *iš*, *lig*, *be*, *nuo*, *prie*, *po*, *už*, dėl šalia kilmininko vartojimas su naudininko linksniu, pvz.: *ba kūošė* (be košės), *eš trūobā* (iš trobos) ir kt. Toks pat reiškinys konstatuotas ir žemaičių donininkų plote tarp Grobstų, Dvilų ir Kalotės.

Daug naujos ir vertingos tarminės medžiagos yra surinkusios ir respublikos aukštosios mokyklos.

Vilniaus Valstybinio V.Kapsuko vardo universiteto dialektologai tyrinėjo aukštaičių vakariečių ir viduriečių pareigines tarmes (Ariogalos, Kėdainių, Šeduvos raj.). Ekspedicijoje dalyvavo 18 studentų ir vadovė (dėst. J. Kardelytė). Ištirta 8 gyvenamųjų punktų tarmė. Ištirtųjų punktų medžiaga patikslina aukštaičių vakariečių ir viduriečių tarmių ribą, priebalsio *l* kietėjimo izoglosę, iškelia nekirčiuotų ilgųjų balsių sutrumpėjimo ir kirčiuotų trumpųjų pailgėjimo atvejus, dvibalsių *ie*, *uo* tarimo įvairavimus, balsių *i*, *u*, *e* paplatėjimą dėl jų pozicijos žodyje; mėgina nustatyti galūnių trumpėjimo dėsnius, pateikia nemažą medžiagos apie kirčio atitraukimą, patikslina pirmosios linksniuotės daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnės *u*: *vaiku* (vaikui), *arkliu* (arkliui) paplitimo izoglosę ir pan.

Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto dialektologai 1959 metais tyrinėjo Kelmės rajono tarmes. Ekspedicijoje iš viso dalyvavo 27 studentai ir du vadovai (vyr. dėstytojai J. Aleksandravičius ir V. Grinaveckis). Ištirta 11 gyvenamųjų punktų tarmė. Surinktoje medžiagoje gausu lietuvių kalbos atlasui svarbių ir vertingų kalbinių faktų Adomaičių (tyrė B.Rokaitė, A.Ikasalaitė ir A. Stunžėnaitė), Kubilių (tyrė R. Baltrušaitytė ir Z. Dzemionaitė), Kražių (tyrė G. Narauskaitė, D. Jonikaitė ir G. Čičelytė), Kušleikių (tyrė Ž. Urbonavičiūtė, E. Tamošaitytė ir J. Keliorytė), Tytuvėnėlių (tyrė A. Žigytė, S. Kurmanskis, G. Sielenytė) ir Salopelkių (tyrė H. Blažytė ir Z. Kantminaitė) punktai duoda daug naujos medžiagos apie kirčio atitraukimą visais atvejais iš trumpos galūnės į kiekvieną (ilgą ir trumpą) prieš einantį skiemenį. Šis kalbos reiškinys, rodantis, kad lietuvių kalbos tarmėse be visuotinio (kai kirtis iš tvirtagalio ar trumpo žodžio galo į pradinius skiemenis atitraukiamas visais atvejais) ir sąlyginio kirčio (kai kirtis iš trumpos galūnės atitraukiamas tik į ilgą prieš einantį skiemenį) atitraukimo yra dar ir trečiasis kirčio atitraukimas, buvo konstatuotas jau ir ankstesnių tyrinėjimų metu⁹, tačiau neturėta tikslesnių jo paplitimo ribų. Pateikiamoji Kušleikių, Tytuvėnėlių ir Kubilių punktų tarminė medžiaga praplečia *a* -kam. esamojo laiko III-iojo asmens veiksmažodžių galūnės *-ai* (jis *eīnai*, *gāmai*, *nēšai* ~ jis *eīna*, *gāuna*, *nēša* ir pan.) vartojimo ribas, o taip pat moteriškos giminės vardažodžių ir įvardžių daugiskaitos įnagininko galūnės *-iums*: *lāpiums* (lapėms), *vaīgšiums* (vargšėmis), *kačiūms* (katėmis) paplitimo plotą. Be to, šioje ekspedicijoje pirmą kartą konstatuota, kad vienskiemenių žodžių vienaskaitos galininko linksnio ga-

⁹ Plg. V. Grinaveckis, Galūnių trumpėjimas lietuvių kalbos tarmėse. Žr. VVPI Mokslo darbai, Lietuvių kalba ir literatūra, 8, 103—104, Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas, Vilnius, 1959.

lūnėje vietoje lk balsio *q* čia tariamas dvibalsis *au* (pirmasis jo sandas turi nežymų balsio *o* atspalvį) pvz.: *kāu* (ka), *tāu* (ta), *jāu* (ja) ir d. kt.

Šiaulių pedagoginis institutas 1959 m. ištyrė 21 gyvenamojo punkto tarmę. Darbams vadovavo vyr. dėst. M. Kuosienė. Ištirtųjų punktų medžiaga yra išimtinai gimtųjų tarmių aprašai. Tai ypač pakelia surinktosios medžiagos vertę, nes gimtąją tarmę, su kuria žmogus suaugęs nuo pat mažens, galima aprašyti tiksliausiai. Kaip teigiamą darbo pusę reikia paminėti ir tai, kad nemaža dalis šių aprašų yra iš žemaičių tarmių ir iš to Lietuvos TSR ploto, kuris priklauso visuotinio kirčio atitraukimo zonai. Šių tarmių sistema yra sunki ir sudėtinga, todėl užrašinėtojai susidūrė su nemažais sunkumais, ypač žymėdami kirtį ir priegaides. Antai, Gedkančių (Kelmės raj., tyrė N. Ribinskytė) ir Švėkšnos (Šilutės raj., tyrė A. Ruktytė) tarmių aprašuose duota nemaža konkrečios ir patikimos medžiagos apie kirčio atitraukimą iš trumpos galūnės į kiekvieną prieš einantį skiemenį, o Pryšmančių (tyrė J. Lukauskas), Užvenčio (tyrė M. Sabutytė), Šaukoto (tyrė I. Pranevičiūtė), Gimbogalos (tyrė M. Švėgždaitė), Gilvyčių (tyrė D. Šidlauskaitė), Gruzdžių (tyrė Z. Ruškytė ir R. Andrijaitytė) tarmių aprašai nušviečia visuotinio kirčio atitraukimo dėsningumus ir svyravimus šiose tarmėse. Daugelyje ištirtų punktų, be tinkamo tarmės sistemos pavaizdavimo, iškelta dar ir naujos tarminės medžiagos, leidžiančios padidinti atskirų tarminių ypatybių išplitimo plotą, tų ypatybių paplitimo intensyvumą ir pan. Pavyzdžiui, Švėkšnos tarmės apraše gausiais pavyzdžiais patvirtinamas jau anksčiau kalbinėje literatūroje¹⁰ pastebėtas ir aprašytas įdomus fonetinis reiškinys — tarmiškojo balsio *e* (lk atliepia *e* ir *ei*) išvirtimas į *a*, jeigu jis eina prieš kietą priebalsį: *mà-rà* (metai), *pamalūti* (pameluoti), *ràtà* (reta), *sàns* (senas), *svàkàtà* (sveikata), *šĩmat* (šĩmet), *rāk* (reikia). Aukštašlynio (tyrė S. Dobilaitytė), Laužų (tyrė I. Paulauskaitė, abu punktai Raseinių raj.) tarminė medžiaga rodo, kad šiose apylinkėse moteriškos giminės vardažodžiai ir įvardžiai daugiskaitos vietininko linksnyje turi vyriškos giminės galūnes, pvz.: *dilgėliuose* (dilgėlėse), *akiuose* (akyse), *gėlduose* (geldose), *širdžiuose* (širdyse), *marčiuose* (marčiose).

Daug vertingų tarminių ypatybių iškelta ir kituose tarmių aprašuose.

Dabartiniu metu ištirtasis Pietų Lietuvos tarmių plotas pradedamas kartografuoti, atskiros tarminės ypatybės fiksuojamos žemėlapyje, nurodomas jų išplitimo plotas ir ribos. Atskiruose žemėlapiuose bus matomi tarminių ypatybių susikryžavimo ir susikirtimo mazgai, jų įvairavimas, jų atsiradimo centrai ir kt. Žemėlapiuose pavaizduotos tarminės ypatybės duos aiškų lietuvių lk susiformavimo ir jos raidos vaizdą, nušvies lietuvių lk ir tarmių tarpusavio santykius istorijos eigoje, įlies nemažą šviesos į lietuvių kalbos ryšių aiškinimą su giminingomis kalbomis ir pan.

TEKSTAI

Apie bažnyčią

Ištaisinėjo momà sūnų baznyčon. Sāko, eik baznyčon, tas nuvėj. Neažāj baznyčon, ale mėlnyčon, tį paváikščoį, pazdaire mėlnyčon kep dzĩrbasi ir atāj namō. Momà jámp klāusiasi: sāko, tai kũ tu tį ragėjai baznyčoj? Tai ānas sāko:

¹⁰ Žr. VI. Grinaveckis, Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida, filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos autoreferatas, 8, Vilnius, 1956.

ragējau pōņų Jēzusu ir šviņtų pōņų, o švintà ponà sēdž ir vīsa sāko: Itlium pītlium, itlium pītlium. Tai momà sāko: tai tu duīnas, tai kur tu buvai, mōš tu neažejai baznīčon a mēlnyčon.

Papasakojo *Pliakina Juzefa*, 52 m. iš Bebrēnų k. Lazūnų apyl.

Apie pautienę

Sūkepė vienà boba pauciēnį (kiaušiniene) nedēlion ir nuvėj baznīčon nevalgī, pauciēnį gi pāmetė (paliko) namiē um paludniōs (pietums) ir baznīčoj niekāp negāli pamiřšče pie pauciēnį, kat kas be jōs niekas nesuvėst, kōlek anà bus baznīčoj. Ir anà kalbi pōterus paskrūkščijį (persižegnojusi), o jāi galvōj dūmojasi, lūgiai kas vīentara (vis tiek) sāko, što tāvų pauciēnį jau ēma (ēda, valgo). Tep itai, kas kų blōga dūmojasi galvōj, tai ūtarbja (kalba), što čaītas tau padsakinēja, tēp rēikia pastacūt kvīgų (špygą) ir čaītas (velnias) actūpis (atstos). Tep anà gi baznīčoj per pecūs pastātė kvīgų, o čaīto gi tį nērà, kuīgi bus čaītas baznīčoj, tį boba būvo až pečū pryklaūpī (atsiklaupusi). Anà rāgi ir paci sāv dūmoja: kiba tōj boba sudūro (sukvailo): baznīčoj kvygūs stāto. O tį būvo ir ciesa pie pauciēnį: maski (maži) vaikai susrēniko zabavliōcis (žaisti), kap momà būvo baznīčoj, ir āny tep zabavliōjasi: būvo jaunīeji, bernūkas apsitaisė až jāunųjį, mergznà (mergaitė) — až jāunųjį. Nu tēpgi jaunūsius rēikia častavoce (vaiřinti). Nu tai tasāi bernēkas iš tos pirkioš, kur būvo pauciēnė, pastātė pauciēnį ir suvālgė. Atāj momà iš baznīčos i rāg — pauciēnė suvėstà. Ir momà paveleį (sumušė) sāvų bernēkų.

Papasakojo *Pliakina Juzefa* iš Bebrēnų k. Lazūnų apyl.

Vaikų pasaka

Ėjaū aš keliū per mēdzių (mišką), radaū aš—vilkas ižgaīšį, rasižōjį gūli, mūsių prilbīndį pilni nastrai. Aš dūmoju, ānas ižgaīšį. A sakaū, raīkia pazdairyc, ar pripūvį kitas šōnas. Aš ašlāidziau knibliūs (nagus) ir ēmiaū jų veīst in kito šōno. Kāt asigāv ānas, kāt šōko ānas, kāt sviet manī pie kēlmų, manī ižgūzdino mōcnai ir pāc isiguīdo, pērskrūdo per upēly ir išgaīšo, o māfi dzvi nedēlias so pēj šōnas.

Papasakojo *Avižičius Juozas*, 49 m. iš Pasalių k. Daunorių apyl.

Nuotykių pasaka

Dagirdaū aš, tō dungųj duōma aš kamōrų (uodą) telīčjų, a až mūsių—kārvi. Aš prigāudiau kamōrų ir mūsių, nūnešiaū dunguñ mainyc. Atajaū aš pas ūožuolų, išlyndaū aš in ito ūožuolo, nek votūoja dunguñ išlysc trijų metrų. Kų māfi dzīrc? Ėmiaū aš kavōlkų pāgalio, naddūrau ir išlyndaū. Dāu māfi tį telāicių, pridalijo māfi kārvių, atvaraū aš pās tų vūožuolų — viršūs nūgrūvo. Kų māfi dzīrc, nēr kāp žāmēn unlīsc. Papjōviau aš ituos kārves, papjōviau telāicius, iš skūras paišpjōviau diržūs, pasusiuvaū aš jās ir lāidziaus itais diržais žāmēn. Nekvotōja žāmēs māfi nusilāist piñkiosdeřimt metrų. Išāj burys (vētra), kāt rāspūtė manī: to Maskvōn manē varynēja vējus, to Pēterburkan, in diřžo karbiūoju.

Varinėj manì varinėj, pakā aš neatrūkau. Kāp atrūkau, aš tokiōn bōgnon (balon) sulig kāklo bālon nulūndaū ir sēdziu bāloj — nēr kām ištīsc. Atājo ūncis, suvijo un galvōs lizdu, pridėjo paūtų (kiaušinių), o aš sēdziu bāloj. Atāj suvā rūnk itus pautūs, o aš kāp insikliudiaū až vuodegōs ir ištīse manì ir vòt nū Vīlniun atvažavaū.

Papasakojo *Avižičius Juozas*

Pasaka

Būvo biėdnas žmuōj, biednāi gyvėno. Išāj keliū ir eīma. Susciko diėdų, sėnų senėlių. Kuī tū eimì — klāusia. Eimū, dziedūle, įeškoc kat kōlvek gyvėntuvės (gyvenimo) gerāst. O kuī tū rasi, eīk paz manì, eīsim abūdu liėčyc (gydyti) žmoniū. Nū āny ir nuvėj abūdu, kuī žmogų raīda kvārų, išliėčija i itep āny vāikščioj visų čėsų. Jaū grāšų aždžirbo āny ciėlų tarbėly. Atāj tās dziedūlis, vòt, sāko, biktersim (pailsėsim) cionaī, eīk sugāu baronāicį (avinuką), āspjāusim, in ūgnes sukėpsim ir suvėsim. Tās dziedūlis acigule miego, o itas āspjōv baronāicį, počkās (inkstus) dastōj, skōra in ūgnes sūkepė ir suvėdė. Diėdas prazgāvo (pabudo), ot, sāko, dastōj māfi počkās, aš sukepsiū, suvėsiu. Dziedūle, juodaūp barōnip nērā jī. Kāp itai nērā, žednaūp barōnip yrā. Ānas neprisipažyndzinėj, kāt suvėdė, melāu dziedūliu. Any tų baronāicį suvėde, ir dziedūlis itų žmogų pāmetė (paliko) cionaī, o āš, sāko, suvāikščiosiū namō, liš tū neliėčij be manī. Ānas jų ir pāmetė. Kuī būvj, asiigo pōno duktė. Atāj jōp itop žmogōp biednōp išliėčyc. O, sāko, aš išliėčysiu. Ānas rėgėj, kāp dziedūlis liėčijo, tai ir ānas išliėčis. O tās dziedūlis ne dziėdas, ale diėvas — dōva jām gyvėntuvį. Ānas nuvėj liėčyc, meīgų ėm papjāuste peiliū, papjāuste — sukrāuc nesukrāuna, insikrūvino runkās ir pāts insikrūvino ir niėko nepadāro — neišliėčija. Jaū jī ėmė pōnas in vīselicos, jau jī pakaīs, jaū jī ėme kārt, kuī būvj, dziedūlis atājo. Ōt, šėlma, kų tū padarėi! Āš tāu sakiaū neliėčyc, o tū be manì nuvejaī liėčyc, ir vòt pakaīs tavi. Nū, aī yrā juodaūp baronī pōčkos? Dziedūle, nērā. Jaū tī kāria, tāvo smeīcis, ir vīentara nērā. Nu, tokiā bėdā, jaū nērā, niekō ir nērā, ir nuvėj dziedūlis pōnop itop liėčyc tōs mergōs, kuī ānas papjāuste. Pėrprausė tų meīgų dziedūlis, sukrōv kavalkūs, kuī ānas papjāuste, kūkteria vienōn ausiū, kūkteria kitōn ausiū — mergā isikėle, stojōs sveikā. Nū vòt, im pōno pasākė, palāidž itų duīnių, nekār, aš až jī išliėcijau. Pōnas iī palāit jī. Dziedūlis sāko jāmp, nu, daīkai, sāko, neīk liėčyc be manī, ba tī pakaīs, vīentara jaū tāu kvōcis grāšų ik smeīci. Dziedūlis ėm dalyc grašūs. Krāuna vienų krūvēly, krāuna kitų krūvēly ir krāuna trācių krūvēly. Dziedūle, kų tū dzirbi, trīs krūvelās, grāšų krāuni, mēs liš abūdu liėčijom, mūsp trācio nebūvo. Ōt, sāko, vaikė: itai tāu krūvēla grāšų, itai māfi krūvēla, o īto trāciā krūvēla tām, kās barōno počkās suvėde. Ānas asijuokė — dziedūli, tai aš suvėdiau. Kuī tū, sāko, suvėdei, jaū tāu smeīcis būvo, neprisipažynaī, o kāp grašūs išvėdai, tai prisipažynėjai, kų počkās suvėdei, sāko, eīk eīk, neciesā. Dziedūle, dziuū (garbės žodis), āš suvėdiau. Ot, šėlma, tī kōra, smeīcis tavā būvo, neprisipažynaī, o kāp grašūs išvėdai, prisipažynaī — grāšai brungesni kap gyvėntuve. Dziedūlis ėm visās krūvelās supylė tarbėlen ir aīdavė jām. Nā, gyvėfi ir kat daugėst neitāi liėčyc. Daīkai dievai nevāikščioja — niėkali vāikščiojo.

Papasakojo *Avižičius Juozas*

Apie bites

Būvo teip: itai dziēvas čaŗtų apvỹle (apgavo). Čaŗtas asistorėj bitės, a dziēviēp būvo itiej varmai, kur kũnda kŗves, arkliũs. Dziēvas rŗg, ŗto itai mēdų neŗója, dziēvas aŗnorėj medaũs, tadũ sŗko un čaŗto: dawai pamainỹsim, tu mŗn dũosi bitės, aŗ tau varmũs. Tadũ čaŗtas sŗko: a mōŗa itai tu manĩ padvĩsi (apgausi), mōŗa negēra bus, kad moŗnēt atmainỹc (atsikeisti). Dziēvas suŗglŗsijo (sutiko), ir itai jau rŗikia pasakỹc, kadũ jau itai atmainỹc, kad negeraĩ bus čaŗtu varmai: ānas gi neŗĩno, mōŗa cieŗ varmai bus geraũ, kap bitės. Tadui dziēvas sŗko: tadui acimainỹsi, kai nubyrēs visi lakŗtai (lapai) nog mēdzegų (medŗių). Čaŗtas gi ŗino, ŗto rũdenĩ nubyrēs, o dziēvas tadũ iŗmislijo kvŗjų (puŗĩ) ir āŗľŗ, ŗto lakŗtai nēbyra nigdi (niekada). Tadũ čaŗtas āteima rũdenĩ dziēvóp, ŗto jau lakŗtai nubyrėj. Tadũ dziēvas sŗko un čaŗto: kĩba tu sliēpas (aklas), pazdaĩr, ar nubyrėj. Įtas čaŗtas pazdaĩre kų yrŗ, ir asiliko dziēviēp bites. Ir dziēvas dŗu ŗmonēmi ir pasŗkē: kur bitės, tĩ perkũnas nedaũŗ nigdi.

Papasakojo *Spiecys*, 58 m. iŗ Dervagių k.
Daunorių apyl.

Rauda motinai mirus

Da mana mōmula, kam tu manĩ pŗmetei, da aŗ likaũ siratēla, da ŗmoniųjai vaikēliai, da tũŗy mōmulỹ; da kaselŗs aŗukũoja, kaselŗs āŗpina, da marŗkinŗcius paskalŗuna, da darbēliũs padŗĩrba, da paŗkŗdzina: unksē nepatũdzina, da vēlickaĩ nepagũdo. Da mana mōmula, da tau padŗe pĩrkēľŗ, da anŗ tumsickŗ, nē ŗviesumōs nepadŗe. Da manĩ dziedũliai, kokių jũs pĩrkēľŗ pastŗtēt, da kokių nevesēľų (nelinksmŗ). Da manŗ mōmula, da tu guli cŗkĩckai (tykiai), da tu mũs neaŗũtarỹji, da tu mũs neacisakaĩ, runkēľų nepajũdzini, aŗũtarỹc negali. Da manŗ mōmula, atēk tu uĩkscĩckai, da pabũdzĩ manĩ graŗickai, da padaĩfi tu po lungeliũ, paŗaũk tu savų vaikēľų, kat āny neaŗmieŗótų, kat āny usikeltų darbēľų dŗĩrpc, ba āny gŗli aŗmiēkc, ba āny nedamōkyci, be savōs mōmules, be savōs radnōsios. Svēcimos cetũles, tai ne momũles, tai ānos neŗkŗdzina, tai kŗp yrŗ suĩkĩcku, kap yrŗ negēra, nēr kam mũs paŗaũkc, nēr kam mũs paŗkŗdzinc, nēr kam vŗľyc sugatŗvyc, mus pavalĩnc, be sŗvōs momũles, be savōs radnōsios. Prĩŗŗai tu kortēľŗ (laiŗkeli), duo pauŗŗŗaĩtei, kat anŗ aŗneŗtų, kat anŗ paŗaũktų, kat aŗ galētau praŗytōc, kat aŗ paŗỹntŗu savōs momōs ŗodēľ. Da tu mana mōmula, da aŗ tỹ daŗgiaũ neuŗvỹsiũ, aŗ tỹ neĩndairỹsiũ (nepamatysiu), da manŗ momũla, kadũ tu manĩ acĩmsi.

Paraudojo *Audzevičiũtē Vikcia*, 72 m. iŗ
Uosiagirių k. Daunorių apyl.

Rauda dukteriai mirus

Da manŗ duktēla, da manŗ mielōji, da manŗ uogaĩte, da manŗ pauŗŗŗaĩte, da aŗ tavĩ neiŗvỹsiũ, nebũs tavų pēdēľų, nebũs tavų ŗodēľų, da nebũs kam manĩ atmainỹce (pakeisti), nebũs tavų darbēľų. Kōľ tu tēp jaunŗ nũmirai, kōľ tu tep skōŗa aŗvytai, kap ŗolŗla rũdenĩ, kap gēľŗla sodēľ? Kōľ tu manĩ pŗmetei, kōľ tu manĩ sēņų pŗmetei, tu jaunŗ nuŗėjai ŗemēľen, ko tu pasniēvojai (supykai), ar an manĩ senōs, ar tau būvo sunkũ tep būce? Kas manōs senŗstos dŗzdairĩnēs (ŗiũ-

rēs), kas māni pakōps (palaidos) sēnīcku? Aš cikējaus, kat tu manī, manā duktēle, dazdairys manōs smeīcies, o mán acējo tavi jāunīcku pakōpc, žemēlen padēc. Bus tavā pīrkēle be lungēliu, da tumsīckā da smūtnīckā: nei žodēliu neišgīrsiū, neišvysiū tavū pēdēliu — nei gīrdēc, nei ragēc, tu mán nei aciūsī kōrtos (laiško), nei aš pračytōsiu (perskaitysiu) tavōs kortēles, tu manīp neateisi, niēko nesakysi, kokiā tūp (tavo) gyvėntuvė (gyvenimas) po tōkiu žemėly, da manā duktēle.

Paraudojo *Avižičienė Paulina*, 48 m.
iš Dervagių k. Daunorių apyl.

Rauda vyrui mirus

Da mānas vyrālis, da mānas gražāsnyckai (gražiausiasis), da mānas mičlasai, kām tu nūmirai, kam māni pāmetei (palikai)? Eīs žmōnės žagrė arc, o mán nēr kam bus paārc, manā biržēle asilīks neartā. Gaspadorēlis tāvas sūnēlis māšīckas (mažas), nēr kam jo pamōkyc, davėsc, sāvo bociūlio (tėvelio) anās nemīnės, nežnōs bociōs. Eīs žmonių vaikēliai su savāis bociūliais šienāuce, o ānas kap kelmēlis stovēs, vaikai jī lūmis (skriaus), ir nebūs kam ažmėsc žōdzo. Man sunkū viēnai asilīkij, ku aš dzirpsiū dābar, kur mán dēcis, kur māfi eīc? Kōl manī pāmetei viēnu, kōl tu nēmei su saimi? Tu manī nepamirždžinėj, skareī su saimi rēnk (imk), kat aš vargēliu nevarktāu! Eīs kitos martēles su savāis vīrais, o man rēikia viēnai eīc. Da tu mānas vyrēli, žolātė žalīckā aūgs in tāvo kapčālio (kapelio), atēis vasarēle, degžēle kukavōs, paukštātēs čepetuōs, muraškātēs, žužātēs visos atgīs, liš tu viēnas gulēsi žemēlej. Testa dziēvas tau duōs duņgu, ka tau būt naigeraū eīc dungóp.

Paraudojo *Spiečienė Ona*, 60 m. iš Dervagių k.
Daunorių apyl.

Lopšinė

Actój, actój, kacináiciau júodasai,
nebūdžiŋi mán vaikēlio!
Aš nuog tī skūrāly nujimsiū,
savām vaikēliu šūbēlį pasiūsiū.
Apsik apsik, kacináiciau mārgasai,
nebūdžiŋi mán vaikēlio!
Aš nuog tī skūrāly nujimsiū,
vaikēliu kailināicius pasiūsiū.
Apsik apsik, kacináiciau bāltasai,
nebūdžiŋi mán vaikēlio!
Aš nuog tī skūrāly nujimsiū,
vaikēliu marškināicius pasiūsiū.

Padainavo *Audzevičiūtė Vikcia*, 72 m. iš Uosiagirių k.
Daunorių apyl.

Lopšinė

Supū supū aš tī, manā tu duktātė gražīckój, manā tu mielīckój, aš tī škādzinu, aš tī supū, aš tū giesmāitį gīemu, kat tu pamiegótai.

Padainavo *Audzevičiūtė Vikcia*

Piemenų daina

Nelij nelij, lietutėlis,
tavi vaikai pašals pašals:
po krūmeliūs sėdėdamų,
lūstų dūonos turėdamų,
po rėikely raikydami,
po kūsnėlį dalydami.

Padainavo: *Kavalčiuk Paulina*, 49 m., *Tulko Juzefa*, 60 m., *Stankevič Vladislava*, 45 m., *Žaldak Olesia*, 56 m., *Tulko Ana*, 53 m., *Žaldak Olimpija*, 48 m., ir *Pliakina Juzefa*, 52 m. Visos iš Bebrėnų k. Lazūnų apyl.

Malda į mėnulį

1) Jąunas maladikėlis, un dungaūs karālis, tau grībūc, a mūmiem sveikiem būc.

Užrašyta Šeškų k. Daunorių apyl. iš
Ščarbeliosios Vikcios, apie 65 m.

2) Jąunas mėnėlis, un dungaūs karālis, tebūna tau karūnā, o mafi sveikata ir gyvėntuvė.

Užrašyta iš *Audzevičiūtės Vikcios*

Daina

Šoko kiškis po uljčių,
o mergėles po svetljčių (seklyčia):
norėj kiškis pazdairyc,
kų mergėles dzirba.

O mergėles kųgi pėša,
kųgi pėša, tuigun vėža,
o bernėkai piirkdzina,
o bernėkai piirkdzina.

Padainavo *Audzevičiūtė Vikcia*

Mįslės

- 1) Váikščioja po slėnų su raudonu kaptonu (prūsokai).
- 2) Dzivijosy momosy po pinkiūs sūnus ir vienas vārdas vislem (ruņkos).
- 3) Pilnas tvārtas avytaitių, i liš vienas barōnas bliāuna (bazyčia ir kūnigas).
- 4) Bačkā be dūgno ir be abručų (lankų), i be ničko, ir pilnā vyno (paūtas -- kiaušinis).
- 5) Be ruņkų ir be kiřvio, ir pastacyta pirkiā (paūkštės lizdas).
- 6) Iš galvōs uodegā ir iš uodegōs uodegā (arklys).
- 7) Aguōnos grūdėlis kalādį pėrvercia (blusā inkūnda žmōgu).
- 8) Visas mēdzias lȳgus, vienā šakā ilgā (dainyčiā -- milžtuvė).
- 9) Um mēdzegos dzieškā rūksta (obuolys).
- 10) Momā glūdzi (lygi), bociā arbōtas (kuprotas), vaikai pasiuciniai (gryb̃dymas, klūonas, spragelai).

СБОР ДИАЛЕКТНОГО МАТЕРИАЛА ДЛЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АТЛАСА ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Э. И. ГРИНАВЕЦКЕНЕ

Резюме

В статье указывается на важную область литовского языкознания — изучения литовских говоров и сбор диалектного материала для литовского лингвистического атласа. Эта работа проводится в нашей республике с 1951 года. В ней принимают активное участие Кафедры литовского языка высших школ республики и Сектор Истории языка и диалектологии Института литовского языка и литературы АН Литовской ССР (являющийся в этой работе руководящим и координирующим центром). До сих пор собран диалектный материал из более чем 500 населенных пунктов территории Литовской ССР, а кроме того из некоторых изолированных литовских островов, находящихся на территории западной Белоруссии. В будущем остается исследовать говоры остальных 200 населенных пунктов, входящих в сетку нашего Диалектологического Атласа, и сбор данных для Атласа литовских говоров будет завершен. Записи и изучение диалектного материала стали особенно интенсивными в последние годы. Только за 1959 год собран диалектный материал из 85 населенных пунктов.

В статье освещен ход диалектных исследований, выявляется научная ценность собранного диалектного материала, указывается на важные для литовской диалектологии языковые явления, сохраняющиеся в говорах, подчеркивается большое значение подготовляемого лингвистического атласа литовского языка.
